

τελικά ότι η ημισέληνος που είναι σύμβολο της σφαγής και της καταστροφής πρέπει να φύγει για πάντα από το βόρειο μέρος του νησιού μας και να πάψει να επισκιάζει και να μαυροφορεί την τυραννισμένη μας πατρίδα.

Πράγματι θέλουμε την ειρήνη και ελπίζουμε η πιο κάτω φωνή θα ακουσθεί σε όλα τα πέρατα της γης.

*Στην Κύπρο τη μαρτυρική
όλοι μας θέλουμε ειρήνη
Και τις πληγές που κάποιιοι άνοιξαν
θέλουμε να πιστεύουμε
Αυτή θα μας τις πλύνει.*

Α. Μ. Δημητριάδης

Φούχτα χώμαν

*Ήρταν οι κλέφτες έσωσά μας τζι' επιάσαν τα καλά μας,
εμπήκαν τζι' εμοιράσασιν τη γη μας όπως - όπως,
τζι' εκάτσασιν τζι' εκάμαν τα δικά μας δικά τους,
ούλα που ναν' κληρονομιά του πάππου τους ο τόπος.
Ήρταν που νάνη μεν έρτουν, που νάνη μεν πατήσουν,
τζι' εφέραν την με το σασιίν την ποδιαντραποσύνη.
Είδαν το φως το παστρικόν τζι' ήρταν να μας το σθήσουν,
να μείνουμεν τζι' εμείς στραβοί, όπως εμείναν τζείνοι.
Ήρταν που νάνη έρκετουν το μαύρον τους χαπάριν,
που νάνη έσσηζεν η γη τζαι να τους παρει κατω.
Ήρταν γιατί τους έπεψεν της γης το «παλληκάρι»
να δώσουσιν παρηορκάν της Χούντας τζαι το ΝΑΤΟ.
Τζι' εν Θκιαλοούνται τζαι να πουν με το δικό τους στόμαν,
πόσοι αρπάξαν τούντην γην τζι' εκάμαν τη δική τους
τζι' εκόψασι τζι' ερίξασιν κορμιά με το σπαθίν τους
τζι' η γη στέκει ατζέραιη τζαι τζείνοι φούχτα χώμαν.*

Κ. Θ. Καρνέρας

Η ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΑΓΓΛΟΚΡΑΤΙΑΣ (1878-1960)

Του Δρος ΧΡΙΣΤΟΥ Γ. ΑΡΙΣΤΕΙΔΟΥ

Η βρετανική περίοδος στην Κύπρο, η Αγγλοκρατία, διήρκεσε ογδονταδύο χρόνια. Άνκαι σχετικά σύντομη, η περίοδος αυτή από οικονομική τουλάχιστο άποψη μπορεί να χωριστεί σε τρεις μικρότερες περιόδους που ξεχωρίζουν μεταξύ τους. Οι τρεις αυτές περιόδους είναι: η Πρώτη βρετανική περίοδος (1878-1914), η περίοδος του μεσοπολέμου (1914-Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος) και η τελευταία βρετανική περίοδος (Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος-Ανεξαρτησίας). Στην παρούσα μελέτη θα εξετάσουμε την κατάσταση της Κυπριακής οικονομίας καθόλη τη διάρκεια της Αγγλοκρατίας.

1. Η Πρώτη Βρετανική περίοδος (1878-1914). Τό 1878 ως γνωστό η Βρετανική αυτοκρατορία, στα πλαίσια της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, ανέλαβε τη διακυβέρνηση της Κύπρου που εξακολουθούσε να θεωρείται φόρου υποτελείας στον Τούρκο Σουλτάνο. Το αντάλλαγμα για τη διακυβέρνηση της Κύπρου από την Αγγλία ήταν η ανάληψη υποχρέωσης για τη στρατιωτική βοήθεια που θα πρόσφερε η Μ. Βρετανία προς την Οθωμανική αυτοκρατορία σε περίπτωση που η τελευταία θα υφίστατο επίθεση από τη Ρωσία. Το καθεστώς αυτό διήρκεσε μέχρι το τέλος των Βαλκανικών πολέμων, οπότε η Αγγλία ανέλαβε de facto τη διοίκηση της Κύπρου. Τό γεγονός ότι μέχρι το 1914 η παραμονή των Άγγλων στην Κύπρο είχε προσωρινό χαρακτήρα, όπως ήταν φυσικό, επηρέασε τόσο τις επενδύσεις (ιδιωτικές ή δημόσιες) όσο και την οικονομική πολιτική στην Κύπρο γενικότερα. Η φορολογία συνέχιζε να είναι στα παλιά ψηλά επίπεδα. Όμως από τα έσοδα αυτά ελάχιστα χρήματα περίσσευαν για ενθάρρυνση της αύξησης των δαπανών για την εκτέλεση αναπτυξιακών έργων. Εξάλλου, σύμφωνα με την πολιτική που ίσχυε την εποχή εκείνη, οι αποικίες έπρεπε να μη επιβαρύνουν το αυτοκρατορικό θησαυροφυλάκιο, αλλά να χρηματοδοτούνται από μόνες τους χωρίς καμιά βοή-

θεια. Τα συνολικά έσοδα από τους φόρους που ειπράττονταν κάθε χρόνο ανέρχονταν σε £160.000 αγγλικές. Από αυτά οι £92.800 ξοδεύονταν για την πληρωμή του φόρου υποτελείας προς την Τουρκία και έτσι πολύ λίγα χρήματα απέμεναν για την αύξηση των παραγωγικών και άλλων επενδύσεων.

Κατά τις πρώτες τέσσερεις δεκαετίες της βρετανικής περιόδου η Κύπρος εξακολουθούσε να είναι μια καθυστερημένη αγροτική χώρα με ψηλή φορολογία, με ελλείψεις παρεχόμενες κοινωνικές υπηρεσίες, με σχεδόν κατεστραμμένα υδραγωγεία στις πόλεις και σοβαρή έλλειψη νερού, με ακατάλληλα λιμάνια που είχαν κλείσει από τη λάσπη και τις πέτρες, και με αναλφάβητα τα 3/4 του πληθυσμού της. Η γεωργία που απασχολούσε πέραν του 80% του πληθυσμού και αποτελούσε την κυριότερη οικονομική πηγή του νησιού, βρισκόταν ακόμη σε αρχέγονη κατάσταση. Σ' αυτή επικρατούσαν μεσοφεουδαρχικές σχέσεις εκμετάλλευσης. Η συντριπτική πλειοψηφία των αγροτών είτε δεν είχε καθόλου γή, είτε είχε πολύ μικρό και ανεπαρκή κλήρο για μια αποδοτική εκμετάλλευση. Τα καλύτερα και ευφορότερα εδάφη-800.000 περίπου στρέμματα ανήκαν σε κάθε λογής τοιφλικάδες και στην εκκλησία. Η γη είτε εκαλλιουργείτο με πρωτόγονα μέσα είτε παρέμενε ακαλλιέργητη, γιατί ο αγροτικός πληθυσμός εστερειτό των σύγχρονων μέσων και της υποστήριξης του κράτους για την εκμετάλλευση και αξιοποίηση της. Κάτω από αυτές τις συνθήκες οι γεωργοί σε χρονιές κακής σοδειάς δεν μπορούσαν να καλύψουν ούτε τα έξοδα της σποράς με αποτέλεσμα να οδηγούνται στη χρεωκοπία και να αναγκάζονται να ξεπουλούν την κτηματική περιουσία τους για να καλύπτουν τα χρέη τους που δημιουργούνταν κατ' αυτό τον τρόπο, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα την ακόμη μεγαλύτερη σμίκρυνση του κλήρου. Ο μικρός γενικά γεωργικός κλήρος στόχευε περισσότερο στην ικανοποίηση όλων των αναγκών του νοικοκυριού μέσω

της διαφοροποίησης των καλλιεργειών παρά στη δημιουργία περισευμάτων μέσω της εξειδικευμένης παραγωγής.

Η βιομηχανία ήταν σχεδόν ανύπαρκτη υπήρχαν μόνο ορισμένες μικρές βιοτεχνίες που ασχολούνταν με την παραγωγή ειδών για την ικανοποίηση των βασικών καθημερινών αναγκών του πληθυσμού, πρωτίστως σε γεωργικά εργαλεία, οικοδομικά υλικά, οικιακά σκεύη, είδη ένδυσης, υπόδησης κ.α. Περισσότερο ανεπτυγμένοι ήταν οι κλάδοι της αγγειοπλαστικής (παράγονταν κυρίως στάμνες, κούμπες, πιθάρια, τσούκκες και άλλα μαγειρικά σκεύη), η χαλκουργία, η υφαντουργία και η βυρσοδεψία. Λίγο πριν από τον πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο άρχισαν και οι πρώτες έρευνες για ανεύρεση και εξόρυξη ορισμένων μεταλλευμάτων, κυρίως χαλκού. Όμως η εξόρυξη μεταλλευμάτων άρχισε μετά το 1914.

Η εσωτερική αγορά ήταν πολύ περιορισμένη και οργανωνόταν στο τοπικό επίπεδο του χωριού ή και ανάμεσα στα άλλα χωριά της περιοχής. Τη μη οργάνωση της αγοράς πάνω σε ευρύτερη κλίμακα εμπόδιζε σημαντικά η τραγική κατάσταση στην οποία βρισκόταν οι συγκοινωνίες, μια και το οδικό δίκτυο ήταν ανεπαρκέστατο και έλειπαν παντελώς τα σύγχρονα μεταφορικά μέσα. Συνεπώς το εσωτερικό εμπόριο είχε τοπικό παρά παγκύπριο χαρακτήρα και αναπτυσσόταν μόνο σε συγκεκριμένα σημεία της κάθε πόλης και στα μεγαλύτερα πανηγύρια. Το εξωτερικό εμπόριο ήταν πολύ περιορισμένο, οι εισαγωγές αποτελούνταν από τα πιο απαραίτητα είδη για τη διατροφή και την ικανοποίηση των βασικών αναγκών του πληθυσμού, ενώ τις εξαγωγές αποτελούσαν σχεδόν αποκλειστικά τα παραδοσιακά νεωργικά και κτηνοτροφικά προϊόντα.

Δύο βασικοί στόχοι της βρετανικής διοίκησης κατά την πρώτη περίοδο της Αγγλοκρατίας ήταν η αναδιοργάνωση της δημόσιας διοίκησης και η σταθεροποίηση της νομισματικής κυκλοφορίας. Για την πραγματοποίηση του πρώτου λήφθηκε μια σειρά διοικητικών μέτρων, ενώ για την επίτευξη του δεύτερου εισήχθη το βρετανικό νομισματικό σύστημα και τέθηκαν και τα θεμέλια του τραπεζικού συστήματος του νησιού. Το 1899 ιδρύθηκε το ταμειυτή-

ριο Λευκωσίας (πρόδρομος της Τράπεζας Κύπρου) και δυο χρόνια αργότερα, το 1901 ιδρύθηκε το Λαϊκό Ταμειυτήριο Λεμεσού (πρόδρομος της Λαϊκής Τράπεζας Κύπρου). Τα δυο αυτά ταμειυτήρια μαζί με την Οθωμανική Τράπεζα που λειτουργούσε στο νησί από το 1864, ήταν τα μόνα τραπεζικά ιδρύματα που λειτουργούσαν στην Κύπρο κατά την πρώτη περίοδο της Αγγλοκρατίας στο νησί.

Παρά το γεγονός ότι δεν κατέστη δυνατό να αναδιαρθρωθεί το φορολογικό σύστημα, που ήταν τρίτος βασικός στόχος, έγιναν εντούτοις μερικές αξιόλογες βελτιώσεις στα συστήματα υπολογισμού και είσπραξης των φόρων που κατεστησαν το όλο σύστημα δικαιότερο και πιο υποφερτό. Επίσης, άνκαι τα ετήσια κονδύλια που διαθέτονταν για τις δημόσιες δαπάνες για αναπτυξιακά έργα ήταν πολύ περιορισμένα, μέχρι τα μέσα της πρώτης δεκαετίας του 20ου αιώνα κατασκευάστηκαν μερικοί σημαντικοί δρόμοι που κατέστησαν δυνατή τη μετακίνηση μεταξύ των κυριότερων πόλεων τουλάχιστο κατά τη θερινή περίοδο. Διευρύνθηκε το ταχυδρομικό σύστημα (τουτό είχε εισαχθεί για πρώτη φορά επί τουρκοκρατίας το 1871 στη Λευκωσία), έτσι που μέχρι το τέλος της πρώτης δεκαετίας του 20ου αιώνα τα περισσότερα χωριά είχαν άμεση επικοινωνία με τις πόλεις. Επίσης έγιναν σημαντικές βελτιώσεις στις αποβάθρες των λιμανιών της Λάρνακας και της Λεμεσού και εκβαθύνθηκαν τα λιμάνια της Πάφου και της Κερύνειας.

Κατά την πρώτη περίοδο της Αγγλοκρατίας, 1878-1914, αυξήθηκε σημαντικά και ο πληθυσμός της Κύπρου. Αυτός, από 183.630 κατοίκους που ήταν κατά την πρώτη καταμέτρηση που έκαναν οι Άγγλοι το 1881, το 1911 έφθασε στις 274.108 κατοίκους.

2.Η Μεσοπολεμική περίοδος (1914-Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος).

Η χρονική περίοδος που μεσολάβησε μεταξύ του 1914 και της δεκαετίας του 1940 χαρακτηρίζεται από μια σειρά γεγονότων και εξελίξεων που επηρέασαν σημαντικά την οικονομία του νησιού. Μεταξύ αυτών αναμφίβολα ξεχωρίζουν οι επιπτώσεις των δυο Παγκοσμίων πολέμων, η μεγάλη παγκόσμια οικονομική κρίση του

1929-31, που αγκάλισε και την Κύπρο και η αναταραχή που επικράτησε στην Κύπρο κατά τη δεκαετία του 1930 ως αποτέλεσμα της εξέγερσης του κυπριακού λαού τον Οκτώβρη του 1931.

Μετά τον πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο, χάρη στη λειτουργία των οικονομικών νόμων του κεφαλαιοκρατικού συστήματος έστω αργά και βασανιστικά, εμφανίστηκε και στην Κύπρο το ντόπιο βιομηχανικό κεφάλαιο. Μέχρι τον πόλεμο, το λίγο κυπριακό κεφάλαιο που υπήρχε ήταν κυρίως τοκογλυφικό και μεταπρατικό και ασχολείτο σχεδόν αποκλειστικά με το εμπόριο αγροτικών προϊόντων. Στη διάρκεια του πολέμου δημιουργήθηκε μια σχετική συσσώρευση κεφαλαίου που μετά τον πόλεμο άρχισε να κάνει επενδύσεις σε μικρές βιομηχανικές επιχειρήσεις κυρίως ελαφράς και επισιτιστικής βιομηχανίας. Μέσα στις αποικιοκρατικές συνθήκες που περνούσε το νησί χωρίς οποιαδήποτε νομοθεσία και δασμολογική πολιτική που να ενθαρρύνει την ίδρυση και ανάπτυξη αξιόλογων εγχώριων βιομηχανικών μονάδων ούτε και να συμβάλει ουσιαστικά στη διεύρυνση της εσωτερικής αγοράς. Αντίθετα, κάτω απ' αυτές τις συνθήκες στράφηκε σε επιχειρήσεις μεταπρατικές. Αυτός είναι ο λόγος που η αστική τάξη της Κύπρου δεν μπόρεσε να διαδραματίσει ηγετικό ρόλο στην οικονομική ανάπτυξη του τόπου.

Μετά το τέλος του Πρώτου Παγκόσμιου πολέμου αρχίζουν να εμφανίζονται και να αναπτύσσονται διάφορες βιομηχανικές μονάδες όπως καπνοβιομηχανίες, θυροσδεψεία, νηματοουργεία, οινοβιομηχανίες, μεταλλεία κ.α. Ο κλάδος της καπνοβιομηχανίας το 1920 απασχολούσε 697 άτομα, το 1925 απασχολούσε 443 άτομα και το 1930 361 άτομα, η αγγειοπλαστική το 1920 απασχολούσε 52 άτομα, το 1925 απασχολούσε 252 άτομα και το 1930 193 άτομα, η τουβλοποιία - πλακοποιία απασχολούσε 20 άτομα, το 1920 και 336 άτομα το 1930, η θαμβακουργία απασχολούσε 145 άτομα το 1920, 160 άτομα το 1925 και 205 άτομα το 1930. Ιδιαίτερα σημαντική ήταν η εξόρυξη μεταλλευμάτων κυρίως μετά την ίδρυση της εταιρείας Κυπριακών ορυχείων το 1916 και την συστηματική εκμετάλλευση των αποθεμάτων χαλκού στη Σκουριώτισσα μετά το

1922. Άλλες σημαντικές βιομηχανικές μονάδες που ιδρύονται την εποχή αυτή είναι εργοστάσια κατασκευής σαπουνιών, μπίρας, λαδιού και διαφόρων άλλων ειδών τροφίμων. Συνολικά το 1920 στην Κύπρο υπήρχαν κιάλας 1.550 περίπου εργάτες βιομηχανίας, 2.500 οικοδόμοι, 2.000 μεταλλωρύχοι και 500 περίπου άλλοι εργάτες μικρών βιοτεχνικών επιχειρήσεων (υποδηματοποιοί, επιπλοποιοί, εργάτες ραφείων, αρτοποιείων κ.λ.π.) και μερικές χιλιάδες εργάτες γης. Τα πιο πάνω στοιχεία υποδεικνύουν ότι ήδη στα μέσα της δεκαετίας του 1920 η εργατική τάξη της Κύπρου, έστω και με το μικρό ποσοστό των βιομηχανικών εργατών, ήταν κιάλας μια υπολογίσιμη δύναμη αφού ο συνολικός πληθυσμός του νησιού την εποχή αυτή ήταν μόλις 320.000 κάτοικοι.

Τα χρόνια που ακολούθησαν ήσαν εξαιρετικά δύσκολα. Η κατάσταση τόσο διεθνώς όσο και στην Κύπρο επιδεινώθηκε σοβαρά με την οικονομική κρίση του 1929-31. Το 1931 ήταν ένα έτος εξαιρετικά δύσκολο για το σύνολο του κυπριακού λαού. Η οικονομική κρίση που κλονίζει συνθέμελα την οικονομία των ευρωπαϊκών χωρών από το 1929, ήταν ιδιαίτερα αισθητή και στην Κύπρο. Η αποικιοκρατική εκμετάλλευση, η κακοδιοίκηση και η έλλειψη οποιασδήποτε μορφής οικονομικής ανάπτυξης είχαν ήδη από νωρίτερα οδηγήσει το λαό - ιδιαίτερα την αγροτική και εργατική τάξη - σε πολύ άθλια οικονομική κατάσταση. Ιδιαίτερα δύσκολος χρόνος για τους Κυπρίους αγρότες ήταν το 1926, γεγονός που ώθησε τον τότε Μητροπολίτη Κιτίου Νικόδημο Μυλωνά να ζητήσει να παύσει να καταβάλλεται ο φόρος υποτέλειας που ανερχόταν σε £92.800 λίρες. Τον ίδιο χρόνο τα ελληνικά μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου εισηγήθηκαν επίμονα την ίδρυση Αγροτικής Τράπεζας για να παύσει ο Κύπριος αγρότης να είναι θύμα των τοκογλόφων και των άλλων εκμεταλλευτών. Όμως η βρετανική κυβέρνηση όχι μόνο απέρριψε το δίκαιο αυτό αίτημα, αλλά με διάταγμα επέβαλε και νέο επαχθές τελωνειακό δασμολόγιο. Την ήδη δύσκολη οικονομική κατάσταση ήλθε να επιδεινώσει ακόμη περισσότερο η παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929-31. Η άθλια και ανυπόφορη οικονομική κατάσταση που επικρα-

τούσε στο νησί, ως αποτέλεσμα της μείωσης των τιμών των αγροτικών προϊόντων, της μείωσης των ημερομισθίων και της μεγάλης ανεργίας, και η αποτυχία της κυπριακής πρεσβείας, που τον Οκτώβρη του 1929 είχε μεταβεί στο Λονδίνο με σκοπό την προώθηση του εθνικού θέματος, προκάλεσαν τα γεγονότα του κινήματος του 1931 με όλα τα τραγικά αποτελέσματα.

Στη δεκαετία του 1930 μέχρι το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο υπήρχαν μόνο λίγες αξιόλογες βιομηχανικές μονάδες και ένας περιωρισμένος αριθμός μεμονωμένων εργοστασίων και μικρών ερναστηρίων όπως χυτήριο και κεραμοποιείο στη Λεμεσό, μεταξουργείο στη Γεροσκήπου, κλωστήριο και νηματουργείο στην Αμμόχωστο, βυρσοδεψείο στη Λάρνακα, μικρότερα εργαστήρια χαλκουργικής, αργυροχοΐας μακαρονοποιίας, επεξεργασίας χαρουπιών και ελιών, παραγωγής ελαιολάδου, συσκευασίας καρπών κ.α. σε διάφορα μέρη του νησιού. Άλλοι κλάδοι της βιομηχανίας που άρχισαν να αναπτύσσονται στη δεκαετία του 1930 ήταν η οινοποιία, η καπνοβιομηχανία, η τυροκομία, η επεξεργασία τερρατόμπρας και γύψου, η σαπωνοποιία, η τουθλοποιία και πλακοποιία, η παραγωγή τροφίμων, η επεξεργασία χαρουπιών κ.α.

Από το 1930 και μετά ιδιαίτερα σημαντική υπήρξε η ανάπτυξη της επεξεργασίας τερρατόμπρας και γύψου, τουθλοποιίας και πλακοποιίας, και από το 1935 η οινοποιία, που την περίοδο αυτή απασχολούσε 368 άτομα, και από το 1938 το εργοστάσιο παραγωγής κουμπιών που το ίδιο έτος απασχολούσε 360 άτομα και 910 άτομα το 1946, ενώ ταυτόχρονα συνέχιζε να διατηρείται σε ψηλά επίπεδα η ανάπτυξη της καπνοβιομηχανίας, που το 1930 απασχολούσε 351 άτομα και το 1938 424 άτομα. Επίσης υπήρχαν μικρότερα εργαστήρια χαλκουργικής, αργυροχοΐας και χρυσοχοΐας, μακαρονοποιίας κατασκευής τεχνητών δοντιών, επεξεργασίας χαρουπιών και ελιών, παραγωγής ελαιολάδου, συσκευασίας καρπών κ.α. σε διάφορα μέρη του νησιού. Γενικά ο αριθμός των απασχολουμένων στη βιομηχανία κατά την περίοδο 1920-1938 αυξανόταν διαρκώς για να διπλασιαστεί στη διάρκεια αυτής της περιόδου, αφού από 1539 άτομα το 1920, αυξήθηκε σε 3.518 άτομα το

1938. Όμως, κατά την ίδια περίοδο δεν σημειώθηκε και ανάλογη αύξηση στη συνολική αξία της ακαθάριστης βιομηχανικής παραγωγής, η οποία από 620,5 χιλιάδες το 1920 αυξήθηκε στις 929,5 χιλιάδες λίρες το 1938, δηλαδή αυξήθηκε κατά 49,8%. ενώ η απασχόληση σ' αυτή αυξήθηκε πολύ ταχύτερα και έφθασε το 128,6%.

Το φαινόμενο αυτό οφειλόταν στο γεγονός ότι γενικά η παραγωγή, επομένως και η βιομηχανική, στηριζόταν κυρίως σ' ένα μεγάλο αριθμό μικρομονάδων χαμηλής εξειδίκευσης και παραγωγικότητας. Η αύξηση της είχε περισσότερο εκτατικό χαρακτήρα και στηριζόταν κυρίως σε επενδύσεις σε φθηνή εργατική δύναμη παρά σε υποκατάσταση της με μηχανικό εξοπλισμό και στην αύξηση της παραγωγικότητας. Η ξένη αποικιοκρατική διοίκηση όχι μόνο δεν πήρε τα αναγκαία μέτρα για την ανάπτυξη της βιομηχανίας, αλλά αντίθετα, στα πλαίσια της γενικής πολιτικής της, επεδίωξε τη διατήρηση του βιομηχανικού τομέα σε κατάσταση υποανάπτυξης για να διατηρούνται έτοιμες και ακόρεστες οι αγορές για δικά της βιομηχανικά προϊόντα.

2. Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος - Ανεξαρτησία

Ο Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος, οι ανακατατάξεις που τον ακολούθησαν σε παγκόσμια κλίμακα και η ανακήρυξη πολλών αποικιών σε ανεξάρτητα κράτη επέφεραν ουσιαστικές αλλαγές στον κόσμο και μετάβαλαν σημαντικά τη στάση της ανθρωπότητας απέναντι στις σύγχρονες πολιτικές εξελίξεις και τα ουσιαστικά θέματα οικονομικής ανάπτυξης. Ιδιαίτερα σημαντικές υπήρξαν οι εξελίξεις στον ευρύτερο μεσογειακό χώρο που σημαδεύτηκαν πρωτίστως με την ανεξαρτησία δέκα μεσογειακών χωρών (Λίβανος, Συρία, Λιβύη, Ισραήλ, Αίγυπτος, Μαρόκο, Τυνησία, Αλγερία, Κύπρος και Μάλτα), την ανακάλυψη σημαντικών αποθεμάτων πετρελαίου στις χώρες της Μέσης Ανατολής και της Μεσογείου, την εφαρμογή μακροπρόθεσμων προγραμμάτων βιομηχανικής ανάπτυξης των παραλιακών περιοχών της Μεσογείου την ίδρυση διύλιστηρίων πετρελαίου τη συμμετοχή της Γαλλίας και της Ιταλίας στην ίδρυση της Ε.Ο.Κ. το 1957 και άλλες σημαντικές αλλαγές. Όλες οι πιο πάνω αλλαγές συνέβαλαν ώστε η Μεσόγειος ν' αναδειχθεί και πάλι σε σημαντική περιοχή και να επιστρέ-

πει στο επίκεντρο των διεθνών πολιτικών και οικονομικών εξελίξεων.

Κάτω απ αυτές ακριβώς τις συνθήκες, μια σειρά παραγόντων συνέβαλε ώστε οι νέες εξελίξεις να αρχίσουν αργά, αλλά σταθερά, να επηρεάζουν και την Κύπρο με συνεχώς αυξανόμενο ρυθμό. Τά αποτελέσματα των επιδράσεων αυτών, άγκαιουσιαστικά, δεν ήταν άμεσα και εμφανή γιατί η Κύπρος κάτω από τον πολύχρονο αποικιακό ζυγό παρέμεινε μια καθυστερημένη και υποανάπτυκτη οικονομικά αποικία. Η οικονομία της συνέχιζε να έχει και ύστερα από το δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο όλα τα τυπικά γνωρίσματα της αποικιοκρατικής καταπίεσης και εκμετάλλευσης: Καθυστερημένη αγροτική οικονομία με μεσοφειουδαρχικές σχέσεις παραγωγής, ασήμαντη ελαφρά βιομηχανία και μόνιμο καθεστώς οικονομικής εξαθλίωσης για τη συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού της. Η βρετανική αποικιοκρατική διοίκηση εξακολουθούσε να χρησιμοποιεί την Κύπρο όχι μόνο για τις στρατηγικές της επιδιώξεις στο χώρο της εγγύς και Μέσης Ανατολής αλλά και σαν πηγή φτηνών πρώτων υλών κυρίως μεταλλευμάτων - και τόπο κατανάλωσης σε μονοπωλιακές σχεδόν τιμές των αγγλικών βιομηχανικών προϊόντων.

Μέσα σε συνθήκες αποικιοκρατικής εξάρτησης και εκμετάλλευσης και έλλειψης οποιασδήποτε πολιτικής για την προστασία και ανάπτυξη της εγχώριας παραγωγής δεν ήταν δυνατό να γίνεται λόγος για σοβαρές επενδύσεις και την ανάπτυξη ντόπιου βιομηχανικού κεφαλαίου. Η βιομηχανία της Κύπρου εκτός από τις επιχειρήσεις κατεργασίας και μεσοκατεργασίας των μεταλλευμάτων που βρίσκονταν στα χέρια του αγγλικού και του αμερικάνικου κεφαλαίου - περιοριζόταν σε ολιγάριθμες επιχειρήσεις που ήταν κυρίως μικρά εργοστάσια και εργαστήρια οινόπνευματων προϊόντων, μπίρες, καπνού, δερμάτων, σαπουνιών, λαδιού, χυμών φρούτων, νημάτων, κεραμικής κ.α., που το 1946 - μη υπολογιζομένων των μεταλλείων - απασχολούσαν 4.925 άτομα. Αλλά και οι επιχειρήσεις αυτές φυτοζωούσαν, γιατί η έλλειψη κάθε προστασίας των προϊόντων τους και ο άγριος ανταγωνισμός του ξένου κεφαλαίου δεν τις άφηνε να ορθοποδήσουν. Το

μόνο κεφάλαιο που ανέπτυξε κάποια αξιόλογη δράση ήταν το εμπορομεσιτικό.

Στην αγροτική οικονομία, η κατάσταση ήταν ακόμη πιο χειρότερη. Οι μεσοφειουδαρχικές σχέσεις που επικρατούσαν εδώ εμπόδιζαν την ανάπτυξη της παραγωγής και συνέθλιβαν την κυπριακή αγροτιά. Με βάση τα στοιχεία της απογραφής του 1946, ο αγροτικός πληθυσμός αποτελούσε το 78% περίπου του συνολικού πληθυσμού του νησιού. Η καλλιεργούμενη έκταση έφθανε τις 3246000 σκάλες, από τις οποίες 301700 σκάλες (9.3%) ανήκαν σε διάφορους τσιφλικάδες, τοκογλύφους, εμπόρους κ.τ.λ. και 219300 σκάλες (6.76%) στην εκκλησία, τα μοναστήρια και τα τζαμιά. Αν σε αυτή τη γη προστεθούν και οι εκτάσεις που ανήκαν στην αποικιοκρατική κυβέρνηση - χωρίς τα κρατικά δάση - βγαίνει το συμπέρασμα ότι το 1/5 της καλλιεργήσιμης γης ανήκε σε μη καλλιεργητές. Η κατάσταση γίνεται ακόμη πιο τραγική αν ληφθεί υπόψη ότι από τις 100.000 περίπου οικογένειες που υπήρχαν στην Κύπρο αυτή την εποχή, ποσοστό 42,1% δεν είχαν καθολου γεωργικό κλήρο, 31,4% διέθεταν κάτω από 20 σκάλες και 16,3% κάτω από 5 σκάλες. Τα πιο πάνω στοιχεία δείχνουν ότι την εποχή αυτή τα 90% της κυπριακής αγροτιάς είχαν μετατραπεί ή μισομετατραπεί σε μισθοσυντήρητους εργατές, που είτε αναζητούσαν εργασία στους μεγαλογαιοκτήμονες της εποχής ή μετανάστευσαν στο εξωτερικό. Άλλωστε και οι ίδιοι οι Βρετανοί σε επίσημη έκθεση τους που αναφερόταν στη μεταπολεμική εποχή, ομολογούν ότι το 75% του κυπριακού λαού εστερείτο ακόμη και τα πιο στοιχειώδη μέσα διαβίωσης και ότι μόνο τα 25% είχαν εξασφαλισμένο κάποιο ανεκτό βιοτικό επίπεδο.

Η πρώτη θετική εξέλιξη που επηρέασε την κυπριακή οικονομία μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο ήταν η κατακόρυφη αύξηση που σημειώθηκε τόσο στις τιμές των μεταλλευμάτων, όσο και στις ποσότητες των κυπριακών εξαγωγών σε μεταλλεύματα. Αυτές προς το τέλος της δεκαετίας του 40 συμμετείχαν στα συνολικά έσοδα που προέρχονταν από εξαγωγές με ποσοστό 40%. Βέβαια, δεν πρέπει να υποτιμάται και ένας άλλος εξ ίσου σοβαρός παράγοντας που συνέβαλε ουσιαστικά στην πρόοδο της

κυπριακής οικονομίας και κοινωνίας που απέκτησαν κατά τη διάρκεια της συμμετοχής τους στον αγγλικό στρατό οι 30.000 Κυπρίων εθελοντών και οι οποίες εφαρμόζομενες στην οικονομία του τόπου, έφεραν πλούσιους τους καρπούς τους.

Κατά την οκταετία 1950-1957 η Κύπρος γνώρισε μια πρωτοφανή ως τότε επέκταση οικονομικής δραστηριότητας. Αυτή αντικαθρεφτίζεται στη σημαντική και συνεχή αύξηση του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος (Α.Ε.Π.) που κατά την περίοδο αυτή, αυξανόταν κατά μέσο όρο με ποσοστό 11.9% σε τρέχουσες τιμές ή 54.8% σε σταθερές τιμές. Αυτή η τόσο σημαντική επέκταση της οικονομικής δραστηριότητας οφειλόταν βασικά στους τέσσερεις ακόλουθους παράγοντες: (α) στην πολύ ευνοϊκή εξέλιξη των όρων του εξωτερικού εμπορίου (Terms of trade) της Κύπρου δηλαδή στην πολύ ευνοϊκή σχέση μεταξύ των τιμών των εξαγομένων και των τιμών των εισαγομένων αγαθών σε σύγκριση με την περίοδο 1946-50. Το γεγονός αυτό οφειλόταν στις πολύ καλές τιμές πώλησας που ίσχυαν στη διεθνή αγορά χαλκού και εσπεριδοειδών, δυο πολύ βασικών εξαγωγικών προϊόντων του νησιού.

(β) στη σημαντική αύξηση των δαπανών των βρετανικών στρατιωτικών δυνάμεων στο νησί που είχαν σχέση με την προέκταση των δυο στρατιωτικών βάσεων του Ακρωτηρίου-Επισκοπής-Παραμαλίου (στην επαρχία Λεμεσού) και Δεκέλειας-Περγάμου-Αγίου Νικολάου-Ξυλοφάγου (στις επαρχίες Λάρνακος-Αμμοχώστου). Η δημιουργία των στρατιωτικών αυτών βάσεων από την Αγγλία στην Κύπρο άρχισε πριν από την έναρξη του απελευθερωτικού αγώνα (1955-1959) και συνεχίστηκε με πολύ εντατικό ρυθμό και κατά τη διάρκεια του αγώνα. Έτσι, πριν το τέλος του απελευθερωτικού αγώνα οι δυο αυτές βάσεις είχαν ήδη ανεγερθεί και βρίσκονταν σε πλήρη λειτουργία. Οι Άγγλοι κατασκεύασαν δρόμους, ανήγειραν σπίτια, σχολεία, νοσοκομεία, στρατιωτικές εγκαταστάσεις προσφέροντας εργασία σε χιλιάδες Κυπρίους εργάτες. Εξ αιτίας της εκτέλεσης αυτών ακριβώς των έργων αυξήθηκε σημαντικά το ρεύμα αστυφιλίας προς τις πόλεις που γειτνιάζαν προς τις βάσεις και

κυρίως προς τη Λεμεσό. Το ρεύμα αυτό ήταν ένας από τους κύριους παράγοντες εξαιτίας των οποίων ο αστικός πληθυσμός της Κύπρου το 1960 ανερχόταν στο 30.9% του συνολικού πληθυσμού σε σχέση με το 25.7% κατά το 1946. Το 1956 οι βρετανικές αυτές επενδύσεις έφεραν στην Κύπρο 20 εκατομμύρια λίρες. Οι σημαντικές βρετανικές στρατιωτικές δαπάνες είχαν πολλαπλές ευεργετικές επιδράσεις πάνω στην κυπριακή οικονομία εκείνη την περίοδο. Πρώτο, ενίσχυσαν σημαντικά την αγοραστική ικανότητα των εργαζομένων στις βάσεις με πολύ ευεργετικές επιπτώσεις τόσο στην κατανάλωση όσο και στις επενδύσεις. Ταυτόχρονα η αύξηση των καταναλωτών στην Κύπρο με ψηλή αγοραστική δύναμη ως αποτέλεσμα του ερχομού του προσωπικού των βάσεων και των οικογενειών τους, αναμείβοντα ωφέλησε την αγορά. Επιπρόσθετα η αύξηση του αστικού πληθυσμού δημιούργησε αύξηση της ζήτησης για οικόπεδα και κατοικίες, γεγονός που έδωσε σε αριθμό επιχειρηματιών που ασχολούνταν με το εμπόριο της γης την ευκαιρία να συγκεντρώσουν στα χέρια τους σημαντικά κεφάλαια, τα οποία αργότερα χρησιμοποίησαν για επενδυτικούς σκοπούς.

(γ) στη σημαντική αύξηση της προσφοράς χρήματος και τραπεζικών πιστώσεων. Το 1957 η νομισματική κυκλοφορία ήταν διπλάσια απ' εκείνη του 1950 και τα τραπεζικά δάνεια τρισήμισια φορές μεγαλύτερα.

(δ) στη σημαντική αύξηση του τουριστικού ρεύματος προς την Κύπρο που σημειώθηκε κατά το πρώτο μισό της δεκαετίας του 50, ιδιαίτερα κατά τα έτη 1952-1954, τα οποία θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως «χρυσή περίοδος» για την ανάπτυξη του τουρισμού πριν την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας. Αντίθετα κατά την περίοδο 1955-1959, παρατηρήθηκε παρακμή της τουριστικής κίνησης, λόγω του απελευθερωτικού αγώνα 1955-59 νοουμένου ότι το 23.3% του συνολικού αριθμού των τουριστών της περιόδου 1952-1954 αποτελείτο από Άγγλους.

Ο οικοδομικός οργανισμός που άρχισε να εκδηλώνεται στα μέσα της δεκαετίας του 50 συνεχίστηκε μέχρι το τέλος της ίδιας δεκαετίας λόγω έλλειψης κατοικιών στις

αστικές περιοχές και της αύξησης των κυβερνητικών δαπανών για δημόσια έργα. Οι επενδύσεις στο βιομηχανικό και αγροτικό τομέα αυξήθηκαν σημαντικά. Τούτο φαίνεται από τη ψηλή συμμετοχή (σχεοον 50%) του βιομηχανικού τομέα στο σχηματισμό του ακαθάριστου κεφαλαίου και στις σημαντικές επενδύσεις που έγιναν στον αγροτικό τομέα κυρίως στην προμήθεια υδραντλιών και την εγκατάσταση αρδευτικών συστημάτων, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα τη σημαντική αύξηση των αρδευόμενων καλλιεργειών και κατά πρώτο λόγο των εσπεριδοειδών.

Όμως η ανάπτυξη που σημείωσε η κυπριακή οικονομία καθόλη τη διάρκεια της δεκαετίας του '50 ήταν σε μεγάλο βαθμό τεχνητή, βασισμένη κυρίως σε εξωγενείς και ασταθείς παράγοντες, γι' αυτό και δέν ήταν δυνατό να διατηρηθεί για μακρό χρονικό διάστημα. Διάφορα εσωτερικά αίτια συνέβαλαν ώστε από το 1957 να αρχίσει να διαφαίνεται η επερχόμενη κρίση. Οι κυριότεροι λόγοι που προκάλεσαν την κρίση ήσαν:

(α) η συνεχής αύξηση των εισαγωγών με ποσοστό μεγαλύτερο απ' εκείνο των εξαγωγών, πράγμα που είχε ως αποτέλεσμα οι εξαγωγές να καλύπτουν όλο και μικρότερο ποσοστό των εισαγωγών. Έτσι ενώ το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου το 1951 ήταν μόλις £3.95 εκ. τούτο το 1955 έφθασε στα £11.37 εκ. και το 1959 στα £24.67 εκ. Η συνεχής αύξηση του ελλείμματος οφειλόταν στις καταναλωτικές συνήθειες του αυξανόμενου αστικού πληθυσμού που στρέφονταν σε εισαγόμενα είδη.

(β) Η αισθητή μείωση των δαπανών των βρετανικών θάσεων εφόσον το μεγαλύτερο μέρος των εργασιών είχε αποπερατωθεί. Επίσης μειώθηκαν οι οικοδομικές

εργασίες και σε ορισμένες πόλεις, ιδιαίτερα στη Λεμεσό, αφού οι Άγγλοι στρατιώτες με τις οικογένειες τους εγκατέλειψαν τις πόλεις για να εγκατασταθούν στις ήδη ολοκληρωμένες θάσεις της Επισκοπής και της Δεκέλειας. Τόσο η μείωση των στρατιωτικών δαπανών όσο και της οικοδομικής δραστηριότητας είχαν ως αποτέλεσμα τη μείωση της απασχόλησης, και των εισοδημάτων.

(γ) Η επιδείνωση των όρων εμπορίου της Κύπρου λόγω της πτώσης των τιμών του χαλκού στην παγκόσμια αγορά και των τιμών των αγροτικών προϊόντων.

(δ) Η μείωση του τουριστικού ρεύματος προς την Κύπρο λόγω της έκτακτης κατάστασης που προκλήθηκε ως αποτέλεσμα του ένοπλου απελευθερωτικού αγώνα 1955-59. Ιδιαίτερα σημαντική υπήρξε η μείωση των αφίξεων των Άγγλων τουριστών, των οποίων ο αριθμός κατά την περίοδο 1956-59 αποτελούσε μόνο το 1/3 του αριθμού της προηγούμενης τετραετίας 1952-55.

Μερικά άλλα βασικά χαρακτηριστικά της κυπριακής οικονομίας κατά την περίοδο 1958-60, δηλαδή κατά την περίοδο που προηγήθηκε άμεσα της ανακήρυξης της Κυπριακής Δημοκρατίας ήσαν:

η ψηλή ανεργία που προκαλούσε μεγάλη άνοδο στο ρυθμό μετανάστευσης, η φυγάδευση σημαντικών κυπριακών κεφαλαίων στο εξωτερικό, η απότομη αύξηση ορισμένων εισαγομένων ειδών, γιατί υπήρχε ο φόβος ότι η νέα κυβέρνηση ενδεχομένως θα αύξανε τους τελωνειακούς δασμούς, η μείωση του εθνικού εισοδήματος και κατά συνέπεια των επενδύσεων.

ΔΡ. ΧΡΙΣΤΟΣ Γ. ΑΡΙΣΤΕΙΔΟΥ

